

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עוד על שמותיה של החמנית

שני מאמרים שראו אור לאחרונה ב"לשונונו לעם"¹ עסקו בצמח החמנית ובשמותיו שניתנו לו במהלך הדורות, ובעיקר בעת החדשה: **חמנית, חמנייה, אחות השמש (שם המתועד מן המאה השלוש-עשרה!), זְהָרָה, חֲמֵן, פרח השמש, עין השמש, חֲמוֹנָה, חמונייה.**

על כל אלו יש להוסיף שמות אחדים הרשומים במאגר חידושי המילים שבמכון מו"א לתולדות תחיית הלשון העברית.²

ב"מאחורי הגדר", מהדורת 1909,³ חידש ביאליק וכתב **שמשוניות**: "הרי פולים, הרי קטניות והרי **שמשוניות**", אך משראה ששם זה לא נקלט, שינה אותו במהדורת תרצ"ג ל**חמניות**.⁴ ב"ספיח"⁵ קרא ביאליק לפרח בשם **חמון**: "דובדבנים וחמונים מציצים מעבר לגדרות ומשוכות" (**חמון** – מילה מקראית המשמשת כשם מקום [יהושע יט, כח ועוד]).

יהודה גור מביא במילונו כמה שמות לצמח זה: **אחות השמש, חמניה, עין השמש, שִׁמְשִׁנָּה ושִׁמְשִׁנִּית**.⁶

י' גמן, מתרגם הספר "האדמה החדשה" (הוצאת לעם, יפו תרע"ג) השתמש בשם **שמשונה**: "והקטר של שִׁמְשִׁנָּה דורש לא פחות מן 15000 טונאות מים" (עמ' 6). על השימוש בשם זה הלך אוריה פלדמן במאמרו "התפתחות שפת-ההוראה במדעי הטבע שבבית-ספרנו":⁷ "שבושים אחרים מצויים גם בספרי שאר המחברים של אותה התקופה. והנני להזכיר בזה רק את השמשונה, שבה השתמש ה' י. גמן [...] הנקרא כיום ע"י כולנו בשם 'חֲמִנְיָה' או 'חֲמֵן'. שבוש זה מסוכן ביותר, משום שבמלת 'שמשוניים' הננו מסמנים כיום את משפחת ה-Umbellifrae⁸, הרחוקה מרחק רב ממשפחת המורכבים (Compositae), שעליה נמנית החמניה".

השם **עובד השמש** שהוא תרגום שמו הערבי של הצמח عَبَادُ الشَّمْس נזכר בשנת תרנ"ח (1898) בכתב העת "האכר היהודי": "פרח עובד השמש, tournesole, אצל אחדים מאכרינו אפשר לפגש בגנותיהם שסביב ביתם את הצמח היפה הזה בפרחיו הצהובים, וכנראה יוכל הצמח הזה להביא ברכה

בהאקלים שלנו, [...] קרא יקראו לו 'עובד השמש', יען כידוע יסב פניו תמיד לעומת השמש".⁹ כאן המקום להעיר שבדומה ל-tournesol שבצרפתית (כך הכתיב היום) כן גם בלשונות אחרות משמעות שמו של הצמח הוא 'סובב השמש': בספרדית ובפורטוגלית – girasol / girassol, בהונגרית – napaforgó.¹⁰

שלל השמות שנקשרו בפרח הזה הוא דוגמה לדרכה של השפה העברית בתחייתה. שמות שונים עלו ובאו והתחרו זה בזה. חלקם נזנחו מיד וחלקם נשתגרו למשך זמן מה (וכפי שמעיד אוריה פלדמן על השם **חמן** שהיה שגור בזמנו [ראה לעיל]). בסופו של דבר דחקה צורה מן הצורות את שאר חברותיה והפכה להיות השלטת.

הערות

1. ר' מירקין, "להשלמת הנמצא במילונים", לשוננו לעם מט (תשנ"ח), ב, עמ' 71; ע' כהן, "לתולדות שמות הצמחים יִדִּם הַמִּכְבִּים, 'חֲמִנִית/חֲמִנָה'", לשוננו לעם נ (תשנ"ט), א, עמ' 49–50.
2. במאגר ההולך ומצטבר במכון רשומות כיום כ-10,000 מילים שחודשו בעברית בת-זמננו. בצד החידושים רשומים שמות המחדשים, תאריך החידוש והחלופות שהוצעו להם ולא נתקבלו. לשם הכנת המאגר נסקרו כל חוברות "לשוננו" ו"לשוננו לעם", "זכרונות ועד הלשון" ו"זיכרונות האקדמיה ללשון העברית" ועוד מאות ספרים ומאמרים שהוזכרו בהם מילים מחודשות.
3. השלח כא (1909), עמ' 225.
4. המילה מופיעה בסיפור ארבע פעמים, אך ביאליק שינה רק שלוש מהופעותיה תוך שהוא מותיר ברביעית (אולי מחמת שכחה) את **שמשוניות** המקורית: "זרעוני פול ועדשים ושמשוניות" (ראה כל כתיבי ח"י ביאליק, תל-אביב תרצ"ח, עמ' קיז, טור א).
5. משואות, אודסה תרע"ט, עמ' 280 (כל כתיבי, עמ' קסא, טור א).
6. י' גור (גרזובסקי), מלון עברי, תל-אביב תש"ו.
7. ספר היובל של הסתדרות המורים בא"י, תרס"ג–תרפ"ח, ירושלים תרפ"ט, עמ' 271.
8. משפחת הסוככים.
9. הובא כאן על פי ע' אורנן, מילון המילים האבודות, ירושלים תשנ"ו, עמ' 231. לצערנו לא הצלחנו למצוא את הגיליון המקורי שאורנן מצטט ממנו.
10. תודתי למר רמי סערי על המידע שמסר לי באשר למצוי בשפות אלו.